ଅଧ୍ୟାୟ ୭

ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ଆଧାର

> ଯାହା ଚୋରି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ; ଯାହାକୁ ଶାସକମାନେ ଜବରଦଖଲ କରିପାରିବେ ନାହିଁ; ... ଯାହା ଏକ ବୋଝ ନୁହେଁ କାରଣ ଏହାର କୌଣସି ଜିନିଷର ଓଜନ ନାହିଁ; ଯାହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ପ୍ରତିଦିନ ବୃଦ୍ଧି ପାଏ - ଏହା ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଧନ, ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନର ସମ୍ପତ୍ତି ।
>
> – ଶୁଭାସିତ (ସାଧୁବାଣୀ)

ଋଷି (କର୍ଣ୍ଣାଟକର ହମ୍ପିରୁ ଆବିଷ୍କୃତ) | ବୁଦ୍ଧ (ଭୁଟାନରୁ ଆବିଷ୍କୃତ) | ମହାବୀରା (ବିହାରରୁ ଆବିଷ୍କୃତ)

ବଡ଼ ପ୍ରଶ୍ନ ?

୧. ବେଦ ଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ? ସେମାନଙ୍କର ବାର୍ତ୍ତା କ'ଣ?

୨. ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ ମ ସହସ୍ରାବ୍ଦରେ ଭାରତରେ କେଉଁ ନୂତନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା ? ସେମାନଙ୍କର ମୂଳ ନୀତି କ'ଣ ?

୩. ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଲୋକ ଓ ଆଦିବାସୀ ପରମ୍ପରାର ଅବଦାନ କ'ଣ ?

0681CH07

© NCERT not to be republished

ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଯେକୌଣସି ଆକଳନ ଅନୁଯାୟୀ ଅନେକ ବର୍ଷ ପୁରୁଣା । ଯେକୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ଗଛ ପରି ଏହାର ଅନେକ ଚେର ଓ ଅନେକ ଶାଖା ରହିଛି । ମୂଳ ଏକ ସାଧାରଣ ଗଣ୍ଡିକୁ ପୋଷଣ କରିଥାଏ । ଆଉ ଏଥିରୁ ଅନେକ ଶାଖା ବାହାରିଥାଏ, ଯାହା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପ, ତଥାପି ଏହା ଏକତ୍ରିତ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ : ଆତ୍ମା ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ (ସଂସ୍କୃତ ଏବଂ ଅନେକ ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ଆତ୍ମନ୍)। ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ହେଉଛି ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବାହାରେ ଏକ ଗଭୀର କିମ୍ବା ଉଚ୍ଚ ଦିଗର ଅନୁସନ୍ଧାନ ।

କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ, ଔଷଧ, ଧର୍ମ, ଶାସନ କଳା, ଯୁଦ୍ଧକଳା ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ କିଛି ଶାଖା ରହିଛି । ଏଠାରେ 'ଦର୍ଶନ' ମଧ୍ୟ ଅଛି, ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଆମେ ଚିନ୍ତକ କିମ୍ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସନ୍ଧାନୀଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ବୁଝାଇଥାଉ ଯେଉଁମାନେ ମାନବ ଜୀବନ, ଜଗତ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତନ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ସାଧକ: ଯିଏ ଏ ଦୁନିଆର ସତ୍ୟକୁ ଖୋଜୁଛି । ସେ ଜଣେ ଋଷି, ସାଧୁ, ଯୋଗୀ, ଦାର୍ଶନିକ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ଅନେକ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଏବଂ ପଣ୍ଡିତ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ ଭାରତର କିଛି ସାଂସ୍କୃତିକ ମୂଳ ସିନ୍ଧୁ କିମ୍ବା ହରପ୍ପା କିମ୍ବା ସିନ୍ଧୁ-ସରସ୍ୱତୀ ସଭ୍ୟତା (ଯାହାକୁ ଆମେ ଅଧ୍ୟାୟ ୬ରେ ପାଠ କରିଛୁ)। ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଭାରତରେ ଶତାଧିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ଆମେ ଏଠାରେ କିଛି ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଦେଖିବା, ଯାହା ଭାରତକୁ ଏକ ଅନନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ଦେଶରେ ପରିଣତ କରିଛି । ସେମାନଙ୍କୁ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମୂଳକୁ ବୁଝିଲେ ଆମେ 'ଇଣ୍ଡିଆ, ଅର୍ଥାତ୍ ଭାରତ'କୁ ଭଲ ଭାବେ ବୁଝିପାରିବା ।

ବେଦ ଓ ବୈଦିକ ସଂସ୍କୃତି

କ. ବେଦ କ'ଣ ?

"ବେଦ" ଶବ୍ଦଟି ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଛି ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ଜ୍ଞାନ' (ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବିଦ୍ୟା)। ଆମେ ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ 'ଋକ୍ ବେଦ' ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲୁ । ବାସ୍ତବରେ ଏଠାରେ ଚାରିଟି ବେଦ ରହିଛି- ଋଗ୍ ବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ, ସାମ ବେଦ ଓ ଅଥର୍ବ ବେଦ। ଏହା ଭାରତର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ପ୍ରକୃତରେ ବିଶ୍ୱର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ।

ବେଦରେ ହଜାର ହଜାର ମନ୍ତ୍ର ରହିଛି - କବିତା ଏବଂ ଗୀତ ଆକାରରେ ପ୍ରାର୍ଥନା - ଯାହା ମୌଖିକ ପଠନ କରାଯାଏ, ଲିଖିତ ନୁହେଁ । ସେହି ମନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ସପ୍ତ ସିନ୍ଧୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ରଚନା କରାଯାଇଥିଲା (ଯାହାକୁ ଆମେ ଅଧ୍ୟାୟ ୫ରେ ପରିଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି)। ଏହି ଚାରୋଟି ବେଦ ମଧ୍ୟରୁ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନ ବେଦ କେବେ ରଚନା କରାଗଲା ତାହା କହିବା କଷ୍ଟକର; ବିଶେଷଜ୍ଞମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ

© NCERT not to be republished

୫ମରୁ ୨ୟ ସହସ୍ରାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ, ୧୦୦ରୁ ୨୦୦ ପିଢ଼ି ମଧ୍ୟରେ, ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ କଠୋର ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସ୍ମୃତି ପରମ୍ପରାରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି ଏବଂ ଏଥିରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନାହିଁ !

ଯୁନେସ୍କୋ: ଯୁନେସ୍କୋର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ମିଳିତ ଜାତିସଂଘଶିକ୍ଷା, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂଗଠନ'। ଏହା ଶିକ୍ଷା, ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତି ମାଧ୍ୟମରେ ଲୋକ ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବାର୍ତ୍ତାଳାପକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ ।

ଭୁଲ ନାହିଁ

ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ଧରି ଚାଲିଥିବା ଏହି ପରମ୍ପରା ସ୍ପଷ୍ଟ କରୁଛି ଯେ, ୨୦୦୮ ମସିହାରେ ଯୁନେସ୍କୋ କାହିଁକି ବୈଦିକ ଉଚ୍ଚାରଣକୁ 'ମାନବିକତାର ମୌଖିକ ଏବଂ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଐତିହ୍ୟର ଏକ ମାଷ୍ଟରପିସ୍' ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇଥିଲା ।

ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ରୂପରେ ଋଷି (ପୁରୁଷ ସନ୍ଥ କିମ୍ବା ଋଷି) ଏବଂ ଋଷିକା (ନାରୀ) ଦ୍ୱାରା ରଚନା କରାଯାଇଥିଲା । ଏଥିରେ ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ବରୁଣ, ମିତ୍ର, ସରସ୍ୱତୀ, ଉଷାଙ୍କ ଭଳି ଅନେକ ଦେବତା (ଦେବଦେବୀ) ଙ୍କୁ କବିତାତ୍ମକ ରୂପରେ ସମ୍ବୋଧିତ କରାଯାଇଛି । ସାଧୁମାନଙ୍କ ସହ ମିଶି ଏହି ଦେବତାମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ଓ **ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ** ଋତମ୍ ସତ୍ୟ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା ବଜାୟ ରଖିଥିଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ : ସଂସାର ବା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଏକ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଏବଂ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାବରେ ।

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଋଷି ଓ ଋଷିକାମାନେ ସେହି ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କୁ ଅଲଗା ଭାବରେ ନୁହେଁ ବରଂ ଏକ ଭାବରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମନ୍ତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ।

> ଏକଂ ସଦ୍ ବିପ୍ରା ବହୁଧା ବଦନ୍ତି।
> ଅର୍ଥାତ୍ ପରମ ସତ୍ତା [ପରମ ବାସ୍ତବତା] ଗୋଟିଏ, କିନ୍ତୁ ଋଷିମାନେ ଏହାକୁ ଅନେକ ନାମ ଦିଅନ୍ତି ।

ଏଥିରେ **ବିଶ୍ୱଦର୍ଶନ** କିଛି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା, ଏହା 'ସତ୍ୟ'ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ଯାହା ପ୍ରାୟତଃ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ନାମ ଥିଲା । ଋଗ୍ ବେଦର ଶେଷ ମନ୍ତ୍ର (ପଦ) ମଧ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥାଏ :

ବିଶ୍ୱଦର୍ଶନ: ପୃଥିବୀ, ଏହାର ଉତ୍ପତ୍ତି, କିମ୍ବା ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ବିଷୟରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ।

© NCERT not to be republished

ଏକତ୍ରିତ ହୁଅ, ଏକତ୍ରିତ କଥା ହୁଅ;
ଆପଣଙ୍କ ମନ ଏକ ହେଉ, ଆପଣଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ଏକ ହେଉ ...
ଏକଜୁଟ ହେବା ତୁମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉ, ତୁମର ହୃଦୟକୁ ଏକଜୁଟ କର ...
ତୁମର ଚିନ୍ତାଧାରା ଏକ ହେଉ, ସମସ୍ତେ ସହମତି ହୁଅ !

ଖ. ବୈଦିକ ସମାଜ

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ବୈଦିକ ସମାଜ ବିଭିନ୍ନ ଜନ ବା 'ବଂଶ'ରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ବୃହତ୍ତର ଜନଗୋଷ୍ଠୀରେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । କେବଳ 'ଋକ୍ ବେଦ'ରେ ଏଭଳି ୩୦ରୁ ଅଧିକ ଜନଙ୍କୁ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି- ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଭରତ, ପରୁସ୍, କୁରୁ, ଯଦୁ, ତୁର୍ବସସ୍ ପ୍ରମୁଖ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବଂଶ ଉପମହାଦେଶର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଭାଗର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ଜଡିତ ଥିଲା ।

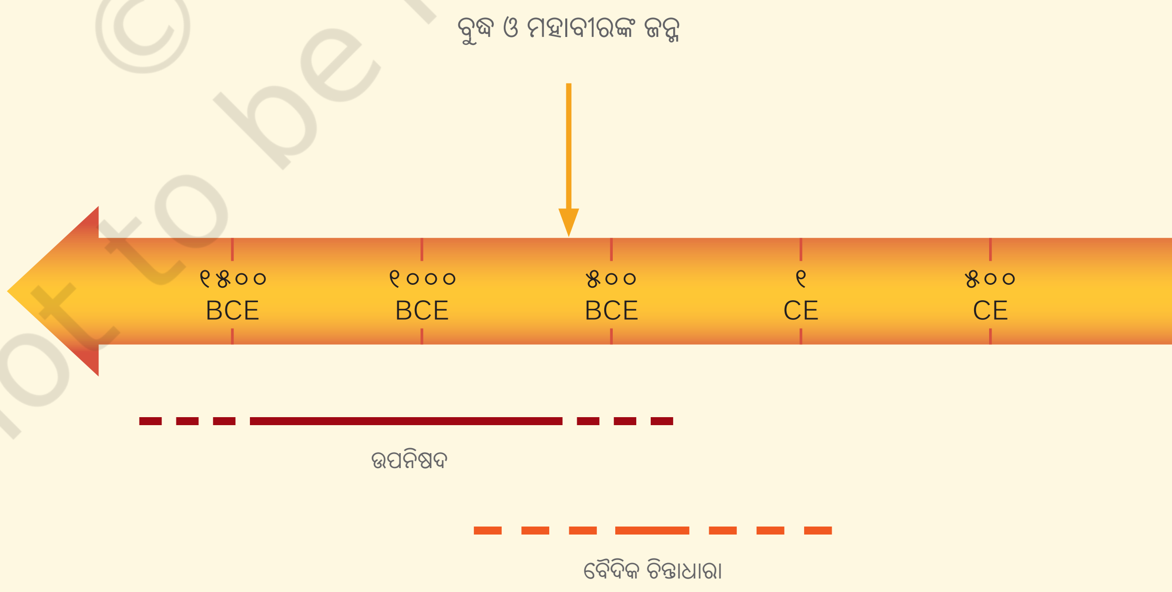

© NCERT not to be republished

ଏହି ଜନମାନେ ସେମାନଙ୍କ ସମାଜକୁ କିପରି ଶାସନ କରୁଥିଲେ ସେ ବିଷୟରେ ଅଧିକ କିଛି ଜଣାନାହିଁ । ବେଦରେ ଆମକୁ କେବଳ ରାଜା (ରାଜା ବା ଶାସକ), ସଭା ଓ ସମିତି ଭଳି ଶବ୍ଦ ମାଧ୍ୟମରେ କିଛି ସୂତ୍ର ମିଳେ, ଯାହା ଉଭୟ ସାମୂହିକ ସମାବେଶକୁ ସୂଚାଇଥାଏ ।

ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅନେକ ବୃତ୍ତି ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ଯେପରିକି କୃଷିବିତ୍, ବୁଣାକାର, କୁମ୍ଭାର, ନିର୍ମାତା, ବଢେଇ, ବୈଦ୍ୟ, ନୃତ୍ୟଶିଳ୍ପୀ, ବାରିକ, ପୂଜକ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଚିକିତ୍ସକ: ଯିଏ ରୋଗରୁ ମୁକ୍ତି କିମ୍ବା ଆରୋଗ୍ୟ ପାଇଁ ପାରମ୍ପରିକ ଅଭ୍ୟାସ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ।

ଆସ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା

ଯେଉଁ ସମାଜରେ ଲୋକମାନେ ନିଜର ନେତା ଚୟନ କରନ୍ତି ତା ପାଇଁ କୌଣସି କୌଶଳ ତୁମେ ଜାଣ କି ? ତୁମ ମତରେ ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଲୋକମାନେ କିପରି ଉପକୃତ ହୋଇପାରିବେ ? ଯଦି ସେମାନେ ଚୟନ କରିନଥିବା ନେତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହୁଛନ୍ତି ତେବେ କ'ଣ ହୋଇପାରେ ? (ସଙ୍କେତ: 'ଶାସନ ଏବଂ ଗଣତନ୍ତ୍ର' ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ତୁମେ ଯାହା ଶିଖୁଛ ତାହା ଉପରେ ଚିନ୍ତା କର !) ୧୦୦-୧୫୦ ଶବ୍ଦର ଏକ ପୃଷ୍ଠାରେ ନିଜର ଚିନ୍ତାଧାରା ଲେଖ ।

ଗ. ବୈଦିକ ଚିନ୍ତାଧାରା

ବୈଦିକ ସଂସ୍କୃତିରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କିମ୍ବା ସାମୂହିକ ଲାଭ ଏବଂ କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଦେବତା (ଦେବଦେବୀ) ପ୍ରତି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅନେକ ରୀତିନୀତି ('ଯଜ୍ଞ') ବିକଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଦୈନନ୍ଦିନ ରୀତିନୀତି ସାଧାରଣତଃ ଅଗ୍ନି ସହ ଜଡିତ ଦେବତା ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା ଓ ଅର୍ପଣ ଆକାରରେ ହେଉଥିଲା, କିନ୍ତୁ ସମୟ କ୍ରମେ ସେହି ରୀତିନୀତି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଜଟିଳ ହୋଇଗଲା ।

ବୈଦିକ ଧାରଣା ଉପରେ ନିର୍ମିତ 'ଉପନିଷଦ' ନାମକ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ ପୁନର୍ଜନ୍ମ (ବାରମ୍ବାର ଜନ୍ମ ନେବା) ଏବଂ କର୍ମ (ଆମର କାର୍ଯ୍ୟ ବା ସେମାନଙ୍କର ଫଳାଫଳ) ପରି ନୂତନ ବିଷୟର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ 'ବେଦାନ୍ତ' ନାମରେ ପରିଚିତ ଏକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଅନୁଯାୟୀ, ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ, ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ - ହେଉଛି ଏକ ଦିବ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଯାହାକୁ ବ୍ରହ୍ମ କୁହାଯାଏ (ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସହ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ନ ହେଉ) କିମ୍ବା ବେଳେବେଳେ କେବଳ ତତ ('ତାହା')। ଦୁଇଟି ଜଣାଶୁଣା ମନ୍ତ୍ର ଏହାକୁ ସରଳ କିନ୍ତୁ ଗଭୀର ଢଙ୍ଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ:

© NCERT not to be republished

ଅହମ୍ ବ୍ରହ୍ମସ୍ମୀ
"ମୁଁ ବ୍ରହ୍ମ" (ଅର୍ଥାତ୍, ମୁଁ ଦିବ୍ୟ)
ତତ୍ ତ୍ୱମ୍ ଅସି...
"ତୁମେ ହିଁ ସେହି"

ଉପନିଷଦ୍ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମାର ଧାରଣା ପ୍ରଚାର କରିଥାଏ - ସେହି ପରମତତ୍ତ୍ୱ ଯାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବରେ ବାସ କରେ କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଏକ ଅଟେ । ଏହା ପ୍ରମାଣିତ କରେ ଯେ ଏହି ଦୁନିଆର ସବୁକିଛି ସଂଯୁକ୍ତ ଏବଂ ପରସ୍ପର ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଏହା ଏକ ସାଧାରଣ ପ୍ରାର୍ଥନାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ ଯାହା ସର୍ବେ ଭବନ୍ତୁ ସୁଖିନଃ, ବା "ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ସୁଖୀ ହୁଅନ୍ତୁ", ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ରୋଗ ଏବଂ ଦୁଃଖରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ କାମନା କରେ ।

ଏହା ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କର

ତୁମେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାହାଣୀ ଶୁଣିଛ କି ପଢ଼ିଛ ଯାହା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବାର୍ତ୍ତା ଦେଇଥାଏ? ଏହା ତୁମକୁ କେଉଁ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିଖାଏ ?

ଚେତନା:
ସଚେତନ ହେବାର ଗୁଣ ବା ଅବସ୍ଥା, ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ନିଜ ଭିତରେ ଥିବା କିଛି ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଅବଗତ ହେବା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ସହସ୍ରାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ବେଦରୁ ଆହୁରି ଅନେକ ଚିନ୍ତାଧାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା। ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଥିଲା ଯୋଗ, ଯାହା ବ୍ୟକ୍ତିର ଚେତନାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଅନୁଭବ ହାସଲ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପଦ୍ଧତି ବିକଶିତ କରିଥିଲା । ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାଗୁଡ଼ିକ ଏକାଠି ହୋଇ ଆଜି ଆମେ ଯାହାକୁ 'ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ' ବୋଲି କହୁଛୁ ତାହାର ମୂଳଦୁଆ ପାଲଟିଛି। ।

ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରା ମଧ୍ୟ ଉଭା ହେଲା, ଯେଉଁମାନେ ବେଦର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲେ ଏବଂ ନିଜର ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିକାଶ କରିଥିଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ।

ପ୍ରାୟ ଅଢ଼େଇ ଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଗୌତମ ନାମକ ଜଣେ ଯୁବ ରାଜକୁମାର ଲୁମ୍ବିନୀ (ବର୍ତ୍ତମାନ ନେପାଳରେ) ଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

© NCERT
not to be republished

ଉପନିଷଦର ଅନେକ କାହାଣୀ ଆମକୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାର ମହତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ କହିଥାଏ, ଏହି ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ପୁରୁଷ, ମହିଳା କିମ୍ବା ଶିଶୁମାନଙ୍କଠାରୁ ଆସିଥାଏ ।

ଶ୍ୱେତକେତୁ ଏବଂ ବାସ୍ତବତାର ବୀଜ (ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ)

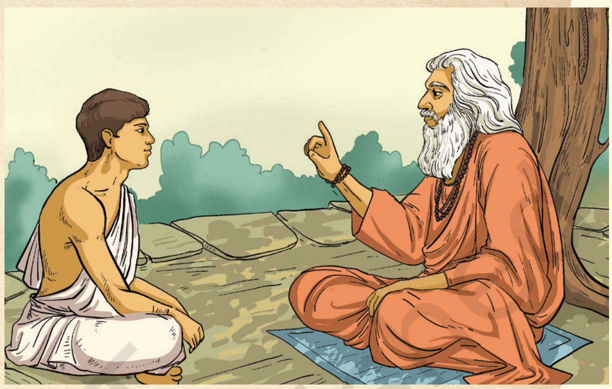

ଋଷି ଉଦ୍ଦାଳକ ଆରୁଣି ବେଦ ଶିଖିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶ୍ୱେତକେତୁଙ୍କୁ ଏକ ଗୁରୁକୁଳକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ୧୨ ବର୍ଷ ପରେ ଯେତେବେଳେ ଶ୍ୱେତକେତୁ ଫେରିଲେ, ତାଙ୍କ ପିତା ଅନୁଭବ କଲେ ଯେ ସେ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାକୁ ନେଇ ବହୁତ ଗର୍ବିତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଉଦ୍ଦାଳକ ତାଙ୍କୁ ବ୍ରାହ୍ମଣର ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ଯାହାର ଉତ୍ତର ଶ୍ୱେତକେତୁ ଦେଇ ପାରିନଥିଲେ ।

ଉଦ୍ଦାଳକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଯେ, ବ୍ରହ୍ମ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସବୁସ୍ଥାନରେ କିପରି ଅଛନ୍ତି, ଯେମିତି ବରଫଳର ମଞ୍ଜିକୁ ଯଦି ଖୋଲିବା ତାହା ଶୂନ୍ୟ ଲାଗେ, କିନ୍ତୁ ତା ମଧ୍ୟରେ ଭବିଷ୍ୟତର ବରଗଛ ରହିଛି; କିମ୍ବା ଯେମିତି ଗୋଟିଏ ମାଟିରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପାତ୍ର ତିଆରି କରାଯାଇପାରିବ । ସେହିଭଳି ଆମ ଆଖପାଖରେ ଥିବା ସବୁ କିଛି ଯେଉଁ ସମାନ ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଉଭା ହୋଇଛି- ବ୍ରହ୍ମ। ସେ ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମରେ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିଥିଲେ, "ସବୁକିଛି ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱରେ ଗଠିତ । ... ତୁମେ ସେ, "ଶ୍ୱେତକେତୁ ତତ୍ ତ୍ୱମ୍ ଅସି ।"

ନଚିକେତା ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧାନ (କଠ ଉପନିଷଦ)

ଥରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଏକ ଯଜ୍ଞରେ ଦାନ ଦେଉଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ନଚିକେତା ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ ଯେ ସେ ତାଙ୍କୁ କେଉଁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବେ, ପିତା କ୍ରୋଧିତ ହୋଇ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, "ମୁଁ ତୁମକୁ ଯମଙ୍କୁ ଦେବି" - ଅର୍ଥାତ୍ ମୃତ୍ୟୁର ଦେବତାଙ୍କୁ ।

ତା'ପରେ ନଚିକେତା ଯମଙ୍କ ଦୁନିଆକୁ ଗଲେ ଏବଂ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ପରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଦେବତାଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ । ତାଙ୍କ ମନରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଥିଲା- "ଦେହର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କ'ଣ ହୁଏ?"

© NCERT not to be republished

ଯମ ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଆଡେଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ, କିନ୍ତୁ ବାଳକଟି ଅଟଳ ରହିଲା। ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଯମ ବୁଝାଇଲେ ଯେ, ଆତ୍ମା ବା ଆତ୍ମା ସବୁ ଜୀବଙ୍କ ଭିତରେ ଲୁଚି ରହିଥାଏ । ଏହା ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ, ନା ମରିଥାଏ; ଏହା ଅମର ଅଟେ । ଏହି ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ହାସଲ କରିବା ପରେ ନଚିକେତା ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଫେରିଆସିଲେ, ଯିଏ ତାଙ୍କୁ ଖୁସିରେ ସ୍ୱାଗତ କରିଥିଲେ ।

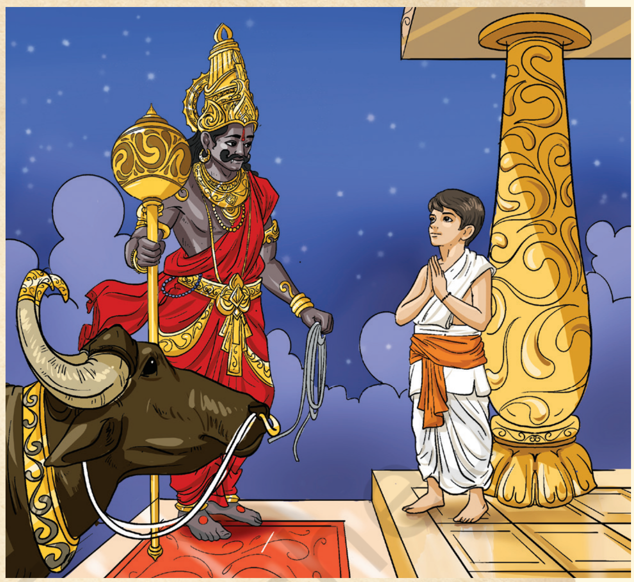

ଗାର୍ଗୀ ଏବଂ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ସମ୍ବାଦ (ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ)

ଥରେ ଜ୍ଞାନୀ ରାଜା ଜନକ ଏକ ଦାର୍ଶନିକ ବିତର୍କର ବିଜେତାଙ୍କୁ ପୁରସ୍କାର ଘୋଷଣା କଲେ । ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଋଷି ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ରାଜାଙ୍କ ଦରବାରକୁ ଆସି ଅନେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଋଷିକା ଗାର୍ଗୀ ତାଙ୍କୁ ସଂସାରର ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ଏବଂ ଶେଷରେ ବ୍ରହ୍ମର ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ଅନେକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିନଥିଲେ। ଏହି ସମୟରେ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ କହିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଗାର୍ଗୀ ନିଜର ପ୍ରଶ୍ନ ପୁନର୍ବାର ଆରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ବୁଝାଇଲେ ଯେ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ସଂସାର, ଋତୁ, ନଦୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସବୁ କିଛିର ମୂଳ କାରଣ ।

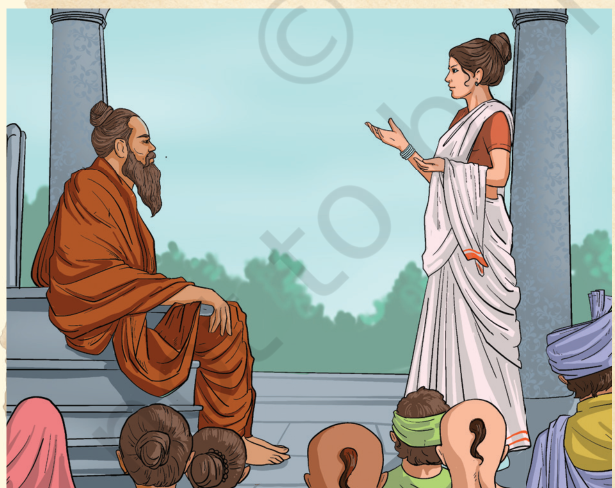

© NCERT not to be republished

ସେମାନେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ଉତ୍ସ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବର୍ଷ ବିଷୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାହାର କରିଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ, ଆମେ ଏକ ଆନୁମାନିକ ବର୍ଷ ଭାବରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୫୬୦ ଚୟନ କରିଥିଲୁ । ଯାହା ହେଉ ନା କାହିଁକି, ଏଠାରେ ଆମ କାହାଣୀରେ କିଛି ଫରକ ପଡ଼େ ନାହିଁ ।

କାହାଣୀ ଅନୁଯାୟୀ, ସେତେବେଳେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଗୌତମ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ଏକ ସୁରକ୍ଷିତ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରି ବଡ଼ ହୋଇଥିଲେ । ଦିନେ ୨୯ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ରଥରେ ସହର ପରିକ୍ରମା କରିବାକୁ କହିଲେ ଏବଂ ଜୀବନରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ, ଜଣେ ଅସୁସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ଏକ ମୃତଦେହ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । ସେ ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଥିଲେ, ଯିଏ ସୁଖୀ ଏବଂ ଶାନ୍ତିରେ ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ଏହି ଅନୁଭୂତି କୁ ଅନୁସରଣ କରି ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ପତ୍ନୀ ଓ ପୁଅକୁ ଛାଡି ନିଜ ରାଜମହଲ ଜୀବନକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇଥିଲେ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଭାବରେ ପାଦରେ ଯାତ୍ରା କରି, ଅନ୍ୟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଭେଟି ସେ ମାନବ ଜୀବନରେ ଦୁଃଖର ମୂଳ କାରଣ ଖୋଜିଥିଲେ । ବୋଧଗୟା (ଆଜି ବିହାରରେ) ରେ ଏକ ପିପ୍ପଳ ଗଛ ତଳେ ଅନେକ ଦିନ ଧ୍ୟାନ କରିବା ପରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତି କରିଥିଲେ। ସେ ଅନୁଭବ କଲେ ଯେ ଅବିଦ୍ୟା (ଅଜ୍ଞତା) ଏବଂ ଆକର୍ଷଣ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଃଖର ଉତ୍ସ ଏବଂ ଏହି ଦୁଇଟି କାରଣକୁ ଦୂର କରିବାପାଇଁ ଏକ ପଦ୍ଧତି ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ।

ସନ୍ନ୍ୟାସୀ : ଯିଏ ଉଚ୍ଚ ଚେତନା ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ କଠୋର ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ନିୟୋଜିତ ହୁଏ ।

ଆକର୍ଷଣ : ସାଧାରଣତଃ ଭାବନା ବା ଅଭ୍ୟାସ ମାଧ୍ୟମରେ କାହା ସହିତ କିମ୍ବା କୌଣସି ଜିନିଷ ସହିତ ବନ୍ଧନ ରଖିବାର ଅବସ୍ଥା।

ସେତେବେଳେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ 'ବୁଦ୍ଧ' ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ, ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଲା 'ଆଲୋକିତ' ବା 'ଜାଗ୍ରତ' ।

ବୁଦ୍ଧ ଅହିଂସାର ଧାରଣା ସମେତ ଯାହା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ତାହା ଶିଖାଇବା ଆରମ୍ଭ କଲେ, ଯାହାକୁ ସାଧାରଣତଃ 'ଅହିଂସା' ଭାବରେ ଅନୁବାଦ କରାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ମୂଳତଃ ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ହିଂସା ନ କରିବା' ବା 'ଆଘାତ ନ ଦେବା' । ସେ ଆନ୍ତରିକ ସଂଯମତା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିମ୍ନଲିଖିତ କଥା ଏହାକୁ ସରଳ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରେ :

© NCERT not to be republished

"ଏହାକୁ ଜଳ ଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧ କରାଯାଏ ନାହିଁ, , ଯଦିଓ ଅନେକ ଲୋକ ଏଠାରେ (ପବିତ୍ର ନଦୀରେ) ଗାଧୋଇପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ହିଁ ପବିତ୍ର, ଯାହା ପାଖରେରେ ସତ୍ୟ ଓ ଧର୍ମ ବାସ କରେ ।
ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ହଜାରେ ଲୋକଙ୍କୁ ହଜାର ଥର ଜିତିବା ଠାରୁ ନିଜକୁ ଜିତିବା ବଡ଼ ।

ସାଧୁ : ଏମିତି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯିଏ ସଂସାରର ସ୍ୱାଭାବିକ ଜୀବନକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଧାର୍ମିକ କିମ୍ବା ଆଧାତ୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରନ୍ତି। ଜଣେ ସାଧୁ ସାଧାରଣତଃ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଜୀବନ ପାଇଁ କଠୋର ନିୟମ ପାଳନ କରିବାକୁ ନିଜକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦିଅନ୍ତି ।

ସାଧ୍ୱୀ : ଜଣେ ସାଧୁଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ନାରୀ ।

ବୁଦ୍ଧ ସଂଘ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ, ଯାହା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବା ଭିକ୍ଷୁ (ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ, ଭିକ୍ଷୁଣୀ ବା ସାଧ୍ୱୀ)ମାନଙ୍କର ଏକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ଯାହା ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ଅଭ୍ୟାସ ଏବଂ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ନିଜକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲା । ଭାରତ ଏବଂ ପ୍ରକୃତରେ ସମଗ୍ର ଏସିଆ ଉପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ବିପୁଳ ଥିଲା, ଯାହା ଆମେ ପରେ ଆଲୋଚନା କରିବା; ଯାହା ଆଜି ବି ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି ।

ପ୍ରାୟ ୧୮୦୦ ବର୍ଷ ପୁରୁଣା ଏହି ପଥର ଚିତ୍ରରେ ବୁଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷାକୁ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ।

not to be republished NCERT

ଆସ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା

→ ଉପରୋକ୍ତ ଚିତ୍ରରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ କିପରି ଚିତ୍ରିତ କରାଯାଇଛି ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।

→ ତୁମେ ଭାରତର କିଛି ରାଜ୍ୟ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କେତେକ ଦେଶର ନାମ କହିପାରିବ କି ଯେଉଁଠାରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଆଜି ବି ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଧର୍ମ ଅଟେ ? ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ୱ ମାନଚିତ୍ରରେ ଚିହ୍ନଟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କର ।

ଜୈନ ଧର୍ମ

ଜୈନ ଧର୍ମ ହେଉଛି ଅନ୍ୟ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଯାହା ସମାନ ସମୟରେ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥିଲା, ଯଦିଓ ଏହାର ମୂଳ ଅଧିକ ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଗୌତମଙ୍କ ପରି ରାଜକୁମାର ବର୍ଦ୍ଧମାନ ମଧ୍ୟଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏକ ରାଜପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଆଧୁନିକ ବିହାରର ବୈଶାଳି ସହର ନିକଟରେ ଥିଲା । ମାତ୍ର ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ନିଜ ଘର ଛାଡ଼ି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜ୍ଞାନ ସନ୍ଧାନରେ ଯିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ । ସେ ଏକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜୀବନ ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୧୨ ବର୍ଷ ପରେ 'ଅସୀମ ଜ୍ଞାନ' ବା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଜ୍ଞାନ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ସେ 'ମହାବୀର' ବା 'ମହାନାୟକ' ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେ ଯାହା ଅନୁଭବ କଲେ ତାହା ପ୍ରଚାର କରିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ଏକ ପାରମ୍ପରିକ ଚିତ୍ର

ଭୁଲ ନାହିଁ

'ଜୈନ୍' ବା ଜୈନ ଶବ୍ଦ ଟି ଜିନ୍‌ରୁ ଆସିଛି, ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ବିଜେତା' । ଏହା ଅଞ୍ଚଳ ବା ଶତ୍ରୁଙ୍କ ଉପରେ ବିଜୟକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଅଜ୍ଞତା ଏବଂ ଆକର୍ଷଣର ବିଜୟକୁ ସୂଚିତ କରେ, ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନର ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ ।

ଜୈନ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ଅହିଂସା, ଅନିକାନ୍ତବଦ ଓ ଅପରିଗ୍ରହ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ବେଦାନ୍ତିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ସହିତ ବହୁ ମାତ୍ରାରେ ସମାନ ହୋଇଥିବା ଏହି ଧାରଣା ଗୁଡ଼ିକ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର

କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ପ୍ରଥମଟି ମହାବୀରଙ୍କ ଏହି କଥାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ:

ନିଶ୍ୱାସ ନେଉଥିବା, ବିଦ୍ୟମାନ, ଜୀବିତ, ସମ୍ବେଦନଶୀଳ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରାଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ହିଂସା ବ୍ୟବହାର କରାଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଅପମାନ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, କଷ୍ଟ ଦେବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ହେୟଜ୍ଞାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।

ଆସ ଶେଷ ଦୁଇଟିକୁ ସରଳ ଶବ୍ଦରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା :

- ଅନିକାନ୍ତବାଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'କେବଳ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ' ଏପରି ଦିଗ ବା ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ। ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ୟର ଅନେକ ଦିଗ ରହିଛି ଏବଂ ଏହାକୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିବୃତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।
- ଅପରିଗ୍ରହର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ଅନ-ଅଧିକାର' ଏବଂ ଏହା ଭୌତିକ ସମ୍ପତ୍ତିଠାରୁ ଅଲଗା ହେବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦିଏ, ଜୀବନରେ ପ୍ରକୃତରେ ଯାହା ଆବଶ୍ୟକ ସେଥିରେ ନିଜକୁ ସୀମିତ ରଖିବା ।

ଜୈନ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଦୃଶ୍ୟ ଜୀବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ପରସ୍ପର ସହ ସମ୍ପର୍କ ଏବଂ ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରେ, କାରଣ ସେମାନେ ପରସ୍ପରକୁ ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି ଏବଂ ପରସ୍ପର ବିନା ବଞ୍ଚି ପାରିବେ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତି, ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କ ଉପରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ଏହି ଗଭୀର ସତ୍ୟକୁ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି।

ଭାରତୀୟ ପିଲା ଓ ବୟସ୍କଙ୍କ ପିଢ଼ିକୁ ଆନନ୍ଦିତ କରିଥିବା ଜାତକ କାହାଣୀଗୁଡ଼ିକ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପୂର୍ବ ଜନ୍ମର କାହାଣୀ କୁହନ୍ତି ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ସରଳ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ।

ଏକ ଜଣାଶୁଣା କାହାଣୀରେ ବୁଦ୍ଧ ମାଙ୍କଡ଼ମାନଙ୍କର ଏକ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀର ରାଜା ଥିଲେ। ସେମାନେ ଏକ ବିରାଟ ଗଛ ନିକଟରେ ରହୁଥିଲେ ଯାହା ଦିବ୍ୟ ସୁଗନ୍ଧ ଏବଂ ସ୍ୱାଦର ଫଳଯୁକ୍ତ ଥିଲା । ମାଙ୍କଡ଼ ରାଜା ଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ବିନା କୌଣସି ଫଳ ବାହାରିବା କଥା ନୁହଁ, ତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଦିନେ ତଳ ଝରଣାରେ ଏକ ପାଚିଲା ଫଳ ଖସିପଡ଼ିଲା । ସ୍ରୋତରେ ବହି ଯାଇ ଏହା ଜାଲରେ ଲାଗିବାରୁ ମହଲକୁ ନିଆଯାଇଥିଲା। ରାଜା ଏହାର ସ୍ୱାଦରେ ଏତେ ଆକର୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ ସେ ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେହି ଗଛକୁ ଠାବ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ଯେଉଁଥିରୁ ଏହା ଆସିଥିଲା ।

© NCERT not to be republished

ବହୁ ଖୋଜାଖୋଜି କରିବା ପରେ ସେମାନେ ଗଛଟିକୁ ପାଇଲେ - ଏବଂ ମାଙ୍କଡ଼ମାନେ ଗଛର ଫଳକୁ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ସୈନିକମାନେ ମାଙ୍କଡ଼ମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ। ମାଙ୍କଡ଼-ରାଜା ନିଜ ମାଙ୍କଡ଼ମାନଙ୍କୁ ବଞ୍ଚାଇବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କୁ ଝରଣା ଅତିକ୍ରମ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା, କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ନିଜେ ତାହା କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ବହୁତ ବଡ଼ ହୋଇଥିବାରୁ ମାଙ୍କଡ଼-ରାଜା ଅନ୍ୟ କୂଳରେ ଥିବା ଏକ ଗଛକୁ ଧରି ନିଜ ଶରୀରକୁ ଝରଣା ଅତିକ୍ରମ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ପୋଲ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଦେଇଥିଲେ, ଯଦିଓ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସେ ଗୁରୁତର ଆହତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଥିଲା ।

ଦୂରରୁ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିଥିବା ରାଜା ମାଙ୍କଡ଼-ରାଜାଙ୍କ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ବଳିଦାନରେ ବହୁତ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ନିଜ ପ୍ରଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଜାର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କଲେ ।

ମାଙ୍କଡ଼-ରାଜାଙ୍କ କାହାଣୀକୁ ଦର୍ଶାଉଥିବା ଏକ ପଥର ଚିତ୍ର (ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଭାରୁତରେ ଠାବ କରାଯାଇଛି)

ଏକ ଜୈନ କାହାଣୀ

ରୋହିଣୀୟା ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷ ଚୋର ଥିଲା ଯିଏ ତାଙ୍କୁ ଧରିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତ ପ୍ରୟାସକୁ ବିଫଳ ଦେଇଥିଲା । ଏକ ସହରକୁ ଯିବା ବାଟରେ ସେ ହଠାତ୍ ଏକ ଉପଦେଶରୁ କିଛି ବାକ୍ୟ ଶୁଣିଲେ ଯାହା ମହାବୀର ଅଜ୍ଞାନର ସାଧାରଣ ଜୀବନରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ପାଇଁ ଦେଉଥିଲେ । ସହରରେ ରୋହିଣେୟଙ୍କୁ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇ ଗିରଫ କରାଗଲା। ସେ ଜଣେ ସରଳ କୃଷକ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ। ଜଣେ ମନ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କୁ ନିଜର ପରିଚୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଚତୁର ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ। କିନ୍ତୁ ରୋହିଣେୟ ମହାବୀରଙ୍କ କଥାକୁ ମନେ ପକାଇ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଯୋଜନାକୁ ଠାବ କରି ଏହାକୁ ପରାସ୍ତ କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ।

ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରି ରୋହିଣେୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ନିଜର ଅପରାଧ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ସହ ଚୋରି ହୋଇଥିବା ଧନ ଫେରସ୍ତ କରିବା ସହ କ୍ଷମା ମାଗିଥିଲେ। ସେ ଜଣେ ସାଧୁ ହୋଇଗଲେ, ସେ ଯେଉଁ ଭ୍ରମରେ ରହୁଛନ୍ତି ତାହା ଅନୁଭବ କଲେ ଏବଂ ଉଚ୍ଚ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବା ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ଦେଲେ ।

କାହାଣୀଟି ସଠିକ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ସଠିକ୍ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ଦର୍ଶାଏ, ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ସୁଯୋଗ ମିଳିବା ଉଚିତ୍ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶାଏ ।

ଆସ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା

ଉପରୋକ୍ତ ଚିତ୍ରକୁ (ନୂଆଦିଲ୍ଲୀର ଏକ ଜୈନ ମନ୍ଦିରର) ନିରୀକ୍ଷଣ କର । ଏଥିରେ କ'ଣ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ? ଏହା କେଉଁ ବାର୍ତ୍ତା ବହନ କରେ ?

ଏହା ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କର

ଉଭୟ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମରେ ଅହିଂସାର ଅର୍ଥ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି କିମ୍ବା ପଶୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଶାରୀରିକ ହିଂସା ନ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଅର୍ଥବିଶିଷ୍ଟ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଚିନ୍ତାରେ ହିଂସାରୁ ଦୂରେଇ ରହିବା, ଯେପରିକି କାହା ପ୍ରତି ଖରାପ ଭାବନା ନ ରଖିବା । ଯଦି ଆମେ ନିଜକୁ ଧ୍ୟାନର ସହ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥାଉ, ତେବେ ଆମେ ଏଭଳି ନକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରିବା ଏବଂ ଏହାକୁ ସକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଶିଖିପାରିବା । ବେଳେବେଳେ ଏଭଳି ନକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରା ମଧ୍ୟ ନିଜ ପ୍ରତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଭୟ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମରେ ସାଧୁ ଓ ବେଳେବେଳେ ସାଧ୍ୱୀମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜ ଶିକ୍ଷାକୁ ଦୂରଦୂରାନ୍ତରେ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ଦେଶବ୍ୟାପୀ ଭ୍ରମଣ କରିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଦୂର ସ୍ଥାନରେ ନୂତନ ମଠ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ବେଳେ ଆଉ କେତେକ ପଥରରେ କଟା ଯାଇଥିବା ଗୁମ୍ଫାରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜୀବନ ବିତାଉଥିଲେ। ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ସେହି ମଠଗୁଡ଼ିକର ଅନେକ ଚିହ୍ନ ସାମ୍ନାକୁ ଆସିଛି, ବେଳେବେଳେ ପଥର କଟା ଗୁମ୍ଫାରେ ରହୁଥିବା ଏବଂ ପଥର ଖଟ ଉପରେ ଶୋଇଥିବା ସାଧୁମାନଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ ସାମ୍ନାକୁ ଆସିଛି !

© NCERT not to be republished

ଏଠାରେ ଏଲୋରା (ମହାରାଷ୍ଟ୍ର)ରେ ଥିବା ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ଷଷ୍ଠ ଏବଂ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ପଥରକୁ କାଟି ନିର୍ମାଣ ଯାଇଥିଲା । ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ହିନ୍ଦୁ, ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ଜୈନ ଗୁରୁଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ମିତ ।

ଏହା ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କର

ଇଂରାଜୀରେ ହିନ୍ଦୁ, ବୌଦ୍ଧ, ଜୈନ ଓ ଶିଖ୍ ଧର୍ମକୁ 'ଧର୍ମ' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ତୁମେ ଦେଖିଥିବ ଯେ ଆମେ ଏହି ଶବ୍ଦକୁ ଏଡାଇ ଯାଇଛୁ, 'ଚିନ୍ତାଧାରା' ଏବଂ (ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ) ସମ୍ପ୍ରଦାୟ'କୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛୁ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ସେହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏବଂ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅନେକ ଦିଗ ଅଛି, ଯାହାକୁ ଆମେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଆଲୋଚନା କରିବୁ - ଏକ ଦାର୍ଶନିକ ଦିଗ, ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦିଗ, ଏକ ଧାର୍ମିକ ଦିଗ, ଏକ ନୈତିକ ଦିଗ, ଏକ ସାମାଜିକ ଦିଗ । ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟତା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ 'ଧର୍ମ' ଶବ୍ଦ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୀମିତ ବୋଲି ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ଏକମତ ।

ସେହି ସମୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରା ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ, ଯାହାକୁ 'ଚାର୍ବାକ' ସମ୍ପ୍ରଦାୟ (ବେଳେବେଳେ 'ଲୋକାୟତ' ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ) ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ ଏହି ଭୌତିକ ଜଗତ ହେଉଛି ଏକମାତ୍ର ଜିନିଷ ଯାହା ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି, ଏବଂ ତେଣୁ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କୌଣସି ଜୀବନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଟି ବିଶେଷ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହାସଲ କରିପାରିନାହିଁ ଏବଂ ସମୟ କ୍ରମେ ଏହା ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ବୌଦ୍ଧିକ କିମ୍ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଣାଳୀର ବ୍ୟାପକ ବିବିଧତା ଥିବା ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ଆମେ ଏହା ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଛୁ; ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଜିନିଷ ଚୟନ କରିବାକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଥିଲେ ।

© NCERT not to be republished

ଯଦିଓ ବୈଦିକ, ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ଜୈନ ଧର୍ମରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଲା, ତଥାପି ସେମାନେ ଧର୍ମ, କର୍ମ, ପୁନର୍ଜନ୍ମ, ଦୁଃଖ ଏବଂ ଅଜ୍ଞାନର ବିନାଶର ସନ୍ଧାନ ଏବଂ ଅନେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଭଳି କିଛି ସାଧାରଣ ଧାରଣା ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଆମେ ଯେଉଁ ଗଛ ସହିତ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲୁ ତାହାର ଏହା ହେଉଛି 'ଗଣ୍ଡି' ।

ଲୋକ ଓ ଆଦିବାସୀ ମୂଳକ

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ଯେଉଁ ସାଂସ୍କୃତିକ ଚେର ଦେଖିଛୁ ତାହା ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭଲ ଭାବରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିନା ସମୃଦ୍ଧ 'ମୌଖିକ ପରମ୍ପରା' ଅର୍ଥାତ୍ ଦୈନନ୍ଦିନ ଅଭ୍ୟାସ ମାଧମରେ ପ୍ରସାରିତ ଶିକ୍ଷା ବା ଅଭ୍ୟାସ ରହିଛି (ଏହା ବେଦରେ ଦେଖାଯାଏ)। ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଲୋକ ପରମ୍ପରା ରହିଛି, ଯାହା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସାରିତ ହୁଏ ଏବଂ ଆଦିବାସୀ ପରମ୍ପରା, ଆଦିବାସୀ ଲୋକ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସାରିତ ହୁଏ ।

ଜନଜାତି କ'ଣ?

ଏହି ସାମାଜିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ପାଇଁ ଅନେକ ସଂଜ୍ଞା ରହିଛି । ଆଜିକାଲି ମାନବବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଏକ ଜନଜାତିକୁ ସାଧାରଣ ବଂଶୋଦ୍ଭବ, ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ଭାଷାର ପରମ୍ପରା, ମୁଖ୍ୟଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଏକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭାବରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଏବଂ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପତ୍ତି ନଥିବା ପରିବାର ବା ବଂଶର ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଭାବରେ ବିବେଚନା କରନ୍ତି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା ହେଉଛି, ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ 'ଜନଜାତି' ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ନଥିଲା - ଜନଜାତିମାନେ କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିବେଶରେ ଯେପରିକି ଜଙ୍ଗଲ କିମ୍ବା ପର୍ବତରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଜନ ଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନରେ ଇଂରାଜୀରେ 'ଟ୍ରାଇବ୍' ଓ 'ଟ୍ରାଇବାଲ୍ କମ୍ୟୁନିଟି' ଏବଂ ହିନ୍ଦୀରେ ଜନଜାତି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ।

ସରକାରୀ ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ, ୨୦୧୧ରେ ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ରାଜ୍ୟରେ ୭୦୫ଟି ଜନଜାତି ଥିଲେ, ଯାହାର ଜନସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ୧୦୪ ନିୟୁତ ଥିଲା - ଯାହା କି ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ଏବଂ ବ୍ରିଟେନର ଜନସଂଖ୍ୟାଠାରୁ ଅଧିକ !

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜନଜାତି ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ମାନବବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ସଭ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ଠାରୁ 'ଆଦିମ' ବା 'ନିମ୍ନ' ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିଲେ। ଆଦିବାସୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସମୃଦ୍ଧ ଏବଂ ଜଟିଳ ସଂସ୍କୃତିଉପରେ ଗଭୀର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପରେ, ଏଭଳି ପକ୍ଷପାତି ବିଚାରକୁ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ପରିତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଛି ।

ଲୋକ ଓ ଆଦିବାସୀ ପରମ୍ପରା ଏବଂ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆମେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବା ଭଳି

© NCERT not to be republished

ଅଗ୍ରଣୀ ଚିନ୍ତାଧାରା ମଧ୍ୟରେ ନିରନ୍ତର ଭାବବିନିମୟ ଚାଲିଛି । ଉଭୟ ଦିଗରେ ଦେବଦେବୀ, ଧାରଣା, କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ ରୀତିନୀତିର ଅବାଧ ବିନିମୟ ହୋଇଛି। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ପୁରୀ (ଓଡ଼ିଶା)ରେ ପୂଜା ପାଉଥିବା ଜଗନ୍ନାଥ ମୂଳତଃ ଜଣେ ଆଦିବାସୀ ଦେବତା ଥିଲେ। ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ପୂଜା ପାଉଥିବା ମାତୃ-ଦେବୀଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ହୋଇଥାଏ । ଅପର ପକ୍ଷରେ କେତେକ ଜନଜାତି,

ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ହିନ୍ଦୁ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ମହାଭାରତ ଏବଂ ରାମାୟଣରେ ଭାରତର ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ରାଜ୍ୟ, ତାମିଲନାଡୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭଲ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଏତେ ଦିନ ଧରି ଏବଂ ଏତେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଏଭଳି ବିନିମୟ କେମିତି ହୋଇଛି? କାରଣ ଲୋକ, ଆଦିବାସୀ ଓ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱାସ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅନେକ ସମାନ ଧାରଣା ରହିଛି। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ପ୍ରକୃତିର ଉପାଦାନ ଯଥା ପର୍ବତ, ନଦୀ, ଗଛ, ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ଜୀବଜନ୍ତୁ ଏବଂ କିଛି ପଥରକୁ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ର ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଏ, କାରଣ ସେସବୁ ମଧ୍ୟରେ ଚେତନା ରହିଛି । ବାସ୍ତବରେ ଜନଜାତିମାନେ ସାଧାରଣତଃ ସେହି ପ୍ରାକୃତିକ ଉପାଦାନ ସହିତ ଜଡିତ ଅନେକ ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ତାମିଲନାଡୁର ନୀଳଗିରିର ତୋଡା ଆଦିବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ (ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଡାହାଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ଚିତ୍ରରେ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଛି), ଏହି ପର୍ବତମାଳାର ତିରିଶରୁ ଅଧିକ ଶିଖର ଦେବତା କିମ୍ବା ଦେବୀଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ; ସେହି ଶିଖରଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ପବିତ୍ର ଯେ ତୋଡ଼ାମାନେ ଆଙ୍ଗୁଠି ଦେଖାଇ ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଇଙ୍ଗିତ କରିବାରୁ ଦୂରେଇ ରୁହନ୍ତି ।

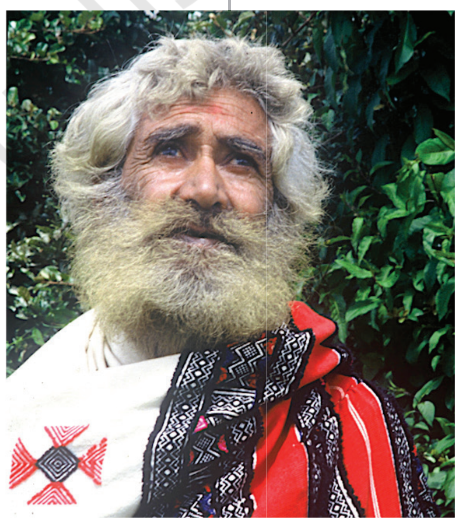

କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଭଳି ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଏହି ବିବିଧତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଅନେକ ଆଦିବାସୀ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କର ଏକ ଉଚ୍ଚ ଦେବତା ବା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସତ୍ତାର ଧାରଣା ରହିଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶର ଅନେକ ଜନଜାତି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏକ ମିଳିତ ରୂପ ଡୋନିପୋଲୋଙ୍କୁ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଯିଏ କି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଭଗବାନଙ୍କ ଉଚ୍ଚ ମାନ୍ୟତା ହାସଲ କରିଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି । ଏହା ମଧ୍ୟ ଭାରତର କିଛି ଅଂଶରେ ଖଣ୍ଡୋବା ଦେବତାଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖାଯାଏ । ପୂର୍ବ ଭାରତରେ ମୁଣ୍ଡା ଓ

© NCERT not to be republished

ସାନ୍ତାଳ ଆଦିବାସୀମାନେ ଏହି ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଦେବତା ସିଙ୍ଗବଙ୍ଗାଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି । ଏମିତି ଆହୁରି ଅନେକ ଉଦାହରଣ ରହିଛି ।

ଭାରତୀୟ ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀ ଆଣ୍ଡ୍ରେ ବେଟେଲ ଏହି ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଏହି ଶବ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି :

> "ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶର ହଜାର ହଜାର ଜାତି ଓ ଜନଜାତି ଇତିହାସର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଏବଂ ପୂର୍ବରୁ ପରସ୍ପରକୁ ସେମାନଙ୍କ ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ପ୍ରଥାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛନ୍ତି। ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଦ୍ୱାରା ଆଦିବାସୀ ଧର୍ମ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି ବୋଲି ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ସତ ଯେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ କେବଳ ଏହାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ନୁହେଁ ବରଂ ଏହାର ସମଗ୍ର ବିକାଶ ସମୟରେ ଆଦିବାସୀ ଧର୍ମ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି ।"

ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ, ଏହି ଦୀର୍ଘ ସମ୍ପର୍କର ପରିଣାମ ପାରସ୍ପରିକ ସମୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଲୋକ ଓ ଆଦିବାସୀ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଅଭ୍ୟାସ ମଧ୍ୟ ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ମୂଳ ମଧ୍ୟରେ ଗଣାଯାଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆମେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଅଧିକ ବିକଶିତ କରିବୁ ।

ଆମେ ଆଗକୁ ବଢ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ...

- ଭାରତର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ବେଦ ଅନେକ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା । ବେଦାନ୍ତ ଏବଂ ଯୋଗ ସବୁଠାରୁ ଜଣାଶୁଣା ।
- ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମ ବେଦର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ ପ୍ରଥା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରିଥିଲେ ।
- ଯଦିଓ ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଗୁଡ଼ିକର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନୀତି ଏବଂ ପଦ୍ଧତି ଥିଲା, ତଥାପି ସେମାନେ କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣା ମଧ୍ୟ ବିନିମୟ କରନ୍ତି ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଦୁଃଖର କାରଣ ଏବଂ ଅଜ୍ଞତା ଦୂର କରିବାର ଉପାୟ ଖୋଜୁଥିଲେ ।
- ଆଦିବାସୀ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ କଳା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ସହ ଶହ ଶହ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ସମ୍ପର୍କ ରଖିଛି। ଆଦିବାସୀ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଣାଳୀ ସାଧାରଣତଃ ଭୂମି ଏବଂ ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ପବିତ୍ର ଭାବରେ ବିବେଚନା କରେ;ଏହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ସେମାନେ ଦେବତ୍ୱର ଏକ ଉଚ୍ଚତର ଧାରଣା ରଖନ୍ତି ।

© NCERT not to be republished

ପ୍ରଶ୍ନ, କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଏବଂ ପ୍ରକଳ୍ପ

୧ ଯଦି ତୁମେ ନଚିକେତା ହୋଇଥାନ୍ତ, ତେବେ ତୁମେ ଯମଙ୍କୁ କେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ଇଛା କରିଥାନ୍ତ? ସେଗୁଡ଼ିକୁ ୧୦୦-୧୫୦ ଶବ୍ଦରେ ଲେଖ ।

୨ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର କିଛି କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଧାରଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତୁ । ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦିଅନ୍ତୁ।

୩ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଉଦାହରଣ ବିଷୟରେ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆଲୋଚନା କର ଯାହା "ଜଳ ଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇନଥାଏ, ଯଦିଓ ଅନେକ ଲୋକ ଏଠାରେ [ପବିତ୍ର ନଦୀରେ] ସ୍ନାନ କରିପାରନ୍ତି" ଏହାର ଅର୍ଥ ସମସ୍ତେ ବୁଝିଛନ୍ତି।

୪ ଜୈନ ଧର୍ମର କିଛି କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଧାରଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କର । ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦିଅ ।

ଆନ୍ଦ୍ରେ ବେଟେଲଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଚାର କର ଏବଂ ଆଲୋଚନା କର (ପୃଷ୍ଠା ୧୨୨ ଦେଖ)।

୫ ନିଜ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକପ୍ରିୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ଏବଂ ସେମାନେ ଯେଉଁ ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ସହିତ ଜଡିତ ଅଛନ୍ତି ତାହାର ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

୬ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଭାବରେ, ତୁମକୁ ଅଞ୍ଚଳ କିମ୍ବା ରାଜ୍ୟର ଦୁଇ କିମ୍ବା ତିନୋଟି ଆଦିବାସୀ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ କର । ସେମାନଙ୍କର କିଛି କଳା ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ଦସ୍ତାବିଜ କର ।

ଭୁଲ୍ କିମ୍ବା ଠିକ୍

୧ ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ର ତାଳପତ୍ର ପାଣ୍ଡୁଲିପିରେ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ।

୨ ବେଦ ହେଉଛି ଭାରତର ସର୍ବ ପୁରାତନ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

୩ ବୈଦିକ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏକଂ ସଦ୍ ବିପ୍ରା ବହୁଧା ବଦନ୍ତି ମହାଜାଗତିକ ଶକ୍ତିର ଏକତା ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ ।

୪ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ବେଦ ଠାରୁ ପୁରାତନ ।

୫ ଜୈନ ଧର୍ମ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଏକ ଶାଖା ଭାବରେ ଉଭା ହୋଇଥିଲା ।

୬ ଉଭୟ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କ କ୍ଷତିରୁ ଦୂରେଇ ରହିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ।

୭ ଆଦିବାସୀ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଣାଳୀ ଆତ୍ମା ଏବଂ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ରେ ସୀମିତ ।

ଶ୍ରେଣୀ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ

୧ ମୃତ୍ୟୁର ଦେବତା ଯମଙ୍କ ସହ ଏକ ଛୋଟ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କର, ଯେଉଁଠି ଅନେକ ନାଚିକେତା ଯମଙ୍କୁ ଘେରି ଜୀବନ ବିଷୟରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବେ ।

© NCERT not to be republished

ବରଗଛ ୭ମ ଓ ୮ମ ଅଧ୍ୟାୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପାଇଁ ଏକ ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣ ଏବଂ ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟତାର ଏକ ଉତ୍ତମ ପ୍ରତୀକ । ଏହାର ଗଭୀର ମୂଳ ପ୍ରଣାଳୀ, ବିଶାଳ ଟ୍ରଙ୍କ ଏବଂ ଶାଖା ସବୁ ଦିଗରେ ବିସ୍ତାର ିତ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଏହା ଏକ ବିଶାଳ ଅଞ୍ଚଳପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇ ଅନେକ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିପାରେ । ଏହା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥାଏ ଏବଂ ଏହାର ଶାଖାଗୁଡ଼ିକୁ, ଯଦିଓ ଗଣ୍ଡରେ ଏକାଠି ହୁଏ, ସେମାନଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ନୂତନ ଚେର ଫିଙ୍ଗିବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରେ | ବାସ୍ତବରେ ହିନ୍ଦୁ, ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମ ବରଗଛକୁ ପବିତ୍ର ବୋଲି ବିବେଚନା କରନ୍ତି ।